

GAZDASÁGI ÉPÜLETEK ÉSZAK-BORSODBAN ÉS GÖMÖRBN A RAKODÓ

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Népünk gazdasági épületeit — kivált a présházakat és a pásztorépitményeket — a néprajztudomány mindig is sok figyelemre méltatta hazánkban. Nem lehet kétséges, hogy az etnográfia sokkal több eredményt mutathat fel a paraszti gazdaság épületeinek, mondhatnánk „üzemi tartozékainak” vizsgálatában, mint bármely más rokontudomány. Mégis azt kell megállapítani, hogy a népi építkezés kutatásának ez az ága elmaradt a településformák és a lakóházak vizsgálatától nemcsak a munkálatok volumenét, de a problematika kidolgozottságát tekintve is. A táji keretben készülő építkezési monográfiák végén szerencsés esetben szó esik a gazdasági épületekről is, de a szerzők többsége szemmeláthatólag nem tud mit kezdeni velük. Pedig bővében vagyunk közhellyé lapsodott megállapításoknak, ha a téma jelentőségét kell indokolni. Tény, hogy a nép gazdasági épületei gyakorta őriznek olyan hagyományos építőanyagokat és építőmódokat, amelyeket a lakóházaknál már nem találunk meg, de amelyek egykor a lakásépítésben is szerepet kaptak. Nem szorul bizonyításra, hogy a határban magányosan vagy csoportosan álló pajták, présházak vagy esztenák a táj alkotó elemeivé válnak, alakítják a faluképet, elválaszthatatlanul hozzátartoznak a települések képeéhez. Akárcsak a lakóházak, a gazdasági épületek is tükrözik építőik igényeit, gazdasági erejét, alkotó fantáziáját, sőt széperzékét is. A gazdálkodás jellegét, a gazdaság méretét és a gazda társadalmi helyzetét gazdasági épületei sokkal inkább kifejezik, mint a lakóháza.

A gazdasági épületek igen szorosan kötődnek ahhoz a természeti tájhoz, ahhoz a gazdasági és kulturális régióhoz, amelyben építőik élnek és gazdasági tevékenységet fejtenek ki. Részint erre vezethető vissza, hogy ezek az épületek vidékenként eltérő méreteket, sajátos formákat mutatnak, tájanként váltakozó, jellegzetes épület-együtteseket alkotnak. Ma még nem tart ott hazánkban a népi építkezés vizsgálata, hogy ezeket az épület-együtteseket tájanként rendszerezze. Némely gazdasági épületnek egy-egy tájat vagy nagyobb régiót jellemző voltát azonban már régebben felismerte és adatokkal igazolta. Jellegzetes elterjedtsége van például a magyar nyelvterületen a legfontosabb gazdasági épületnek, a *csűr*nek. Közismert, hogy ez az ún. „kárpáti” vagy „európai” mezőgazdasági rendszert jelképező épület az Alföld kivételével a Kárpát-medence minden nagytáján megtalálható, s hogy az Őrségtől a Székelyföldig számos — tájakat jellemző — alaprajzi típusa, formai változata használatos.¹ Emlékeztethetünk

1. Györffy István: A kertés és a csűrös település. — Magyar falu — magyar ház. Bp., 1943. 84—99.; Barabás Jenő: Scheunen auf ungarischen Sprachgebiet. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde,

a *szántalpas hombár* jellegzetesen baranyai és dél-alföldi elterjedtségére,² a *boglyaformájú gabonás* és a *kerekől* tiszántúli,³ az *abara* Felső-Tisza-vidéki és a *kástu* délnyugat-dunántúli⁴ vagy a *tüzelős ól* alföldi kötődésére. Példát még számosat lehetne sorolni a gazdasági épületek táji elrendeződésének bizonyosságául. Nyilvánvaló, hogy ezek az épületek nemcsak a tájak természeti és gazdasági adottságait tükrözik, hanem építőik eltérő kulturális tradícióit is. Mi más-sal lehetne magyarázni különben, hogy a kiskunsági pásztor *cserényt* épített magának akkor is, amikor a Hortobágy melléki a *vasalóhoz* ragaszkodott?

A gazdasági épületek méretezése, ingatlan-értéke egyes vidékeken az utóbbi 100—130 esztendő konjunktúráit idézi fel. Példaként említhetők az Ipoly menti falvak hatalmas méretű, kő- és téglafallal épített, poltári cserépszindellyel fedett pajtái, amelyek a gabonakonjunktúra hatására, a XIX. század végén korszerűsített paraszti üzemek szükségletére épültek a századforduló éveiben. Ugyanakkor a Nyírség déli felén tömegesen laktak még emberek földházakban, akiknek komolyabb gazdasági épületeik nem voltak. A gazdasági épületek sokasága, nagy mérete és jelentős ingatlanértéke régi hagyománya a Kárpát-medence számos tájának, számos magyar és nem-magyar népcsoportjának. Gondoljunk az őrségi és göcseji magyarok, a csíki, gyergyói székelyek, a resinári románok, az erdélyi szászok, vagy a Felső-Garam menti szlovákok igényes faépületeire, tekintélyes gazdasági épületekkel körbevett udvaraira.

Észak-Magyarországon a gazdálkodás legfontosabb épülete a csűr. Alaprajzát tekintve rendszerint háromosztatú, keresztfolyosós épület, amit a lakóház tengelyére merőlegesen, az utca vonalával párhuzamosan helyeznek el a telken, lehetőleg az udvar végében. A gazdasági udvart lezáró csűr szerepe a cséplőgépek fokozatos elterjedésével párhuzamosan csökkent. Korábban a csűr főként a kevésgabona tárolására szolgált. Ugyanakkor munkahely is volt, mert a csűr szérűjén cséplték vagy nyomtatták ki a gabonát. Ott tárolták a szekereket és a nagyobb gazdasági eszközöket. A szérűtől jobbra és balra levő tárolótér neve *csűrág* vagy *rakodó*.⁵ A cséplés gépesítése óta a „cséplőcsűr” „szénácsűrré” változott. *Selmeczi Kovács Attila* az észak-magyarországi csűrépítkezést és csűrös gazdálkodást bemutató monográfiájában érinti a kifejezetten szénatárolásra szolgáló épületek, az ún. *rakodók* kérdését is. Megjegyzi, hogy ezek a csűrök mellett vagy azok helyett használatos, falazat nélküli, csupán oszlopokon álló fedelek, amelyek az esőtől védik a takarmányt. Kifejti továbbá, hogy a *rakodó* bizonyos paraszti rétegekhez, meghatározott üzemméretekhez kapcsolható. Sorraiból kivehetően Észak-Borsodban a szegényebb parasztoknak csűrjük nem

XIII. Berlin, 1967. 1—15. (Sonderdruck); *Selmeczi Kovács Attila*: Csűrös építkezés és gazdálkodás Észak-Magyarországon. Műveltség és Hagomány, XVIII. Debrecen, 1976.

2. *Füzes Endre*: A magyarországi szántalpas hombár. Ethn., LXXV. Bp. 1964.

3. *Bátky Zsigmond*: Boglyakemence-alakú gabonások és egyéb építmények a Nagyalföldről. NÉ., IV. Bp. 1903. 311—317.; *Barna Gábor*: Kerekólak a Hármas-Körös mentén. Ethn., LXXXII. Bp. 1971. 585—598.

4. *Paládi-Kovács Attila*: Az abara. Egy szénatároló építmény a magyar parasztnak gazdálkodásában. NK-NT. II. Bp., 1969. 79—101.; *Gönczi Ferenc*: Göcsej, s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914. 464—466.; *Tóth János*: Az Őrségnek népi építészete. Bp., 1971. 80—84.

5. *Istvánffy Gyula*: A palóczok lakóháza és berendezése. NÉ., XII. Bp., 1911. 10.; *Pintér Sándor*: A palócz család otthona. NÉ., X. Bp., 1909. 203.

volt, csak rakodójuk. A nagygazdáknak viszont akkora csűrjeik voltak, hogy különálló szénarakodókra már nem volt szükségük. Ugyanakkor a középbirtokos parasztság kisebb méretű csűröket és lábakon álló szénarakodókat is épített magának.⁶

A *rakodó* tulajdonképpen a „lábás pajta” táji változata, azaz a csűrőtől kisebb, rendszerint egyosztatú, faoszlopokra épített tető. Legtöbbször falazat nélkül építik. Ez a kifejezetten szénatárolásra szolgáló építmény elterjedt egész Észak-Borsodban, de megszokott látvány a dél-gömöri és az abaúj-tornai magyar parasztság falvaiban is. Hevesben, a Borsodnádásd—Eger vonaltól nyugatra nem látható. Csak távolabb, Nógrádban ismeretes hasonló épület. Rimócon 1893-ban a *pajta* mellett gyakori volt a különálló *szénarakodó* épület.⁷ Az Ipoly mentén — Endrefalván és Ludányhalásziban — a pajtán kívül használatos egy lábakon nyugvó tető, amit *állásnak* neveznek. A 4—6 oszlopra állított nyeregtetők alatt kizárólag szénát tároltak. Régebben majdnem minden háznál volt egy-egy ilyen szénatároló. Alkalmasak voltak akár tíz kocsirakomány elhelyezésére is.⁸ Kelet felé haladva a *rakodónak* nevezett szénatároló épület a Hernád völgyéig követhető. A Zempléni-hegység jellegzetes épülete, a *sopa* vagy *sopp* nemcsak nevében különbözik a rakodótól, hanem formájában is.⁹ A zempléni soppok általában magasabbak, szigorúbban négyzet-alaprajzúak. A *sopp* fedele gyakran gúlaalakú, ezzel szemben a rakodón szinte kizárólagos a nyeregtető.

A Hernád völgyében, Ináncon a *csűr*t és a *rakodó*t — mindkettő az udvar végében áll — megkülönböztetik egymástól. A *rakodónak* oldalfala nincsen, csak teteje. *Vajkai Aurél* szerint a szénarakodót Fancsalban *színnek*, Nagyidán *szinkének* nevezik.¹⁰ *Színke* néven említi Meszesről *Gunda Béla*.¹¹ Magam a Hernádtól nyugatra elterülő vidéken a *sopka*, a *szín* és a *színke* szónak csak a „fás szín” jelentését találtam meg. A Sajó—Hernád közti terület törzsökös magyar falvaiban a *sopka*, *sopa* szó ismeretlen. Kizárólag olyan falvakban található meg, amelyeknek korábbi kárpátukrán vagy szlovák lakossága az idők folyamán elmagyarosodott. A szó „szénatároló épület” jelentése ezekben a falvakban ismeretlen, a tűzifa és a szekér tárolására szolgáló szerény építményt jelölik vele. Ugyanazon falvakban (Kány, Viszló, Abaújlak, Gadna, Irota, Mucsony, Sajópálfalva) a szénát vagy a szabadban, vagy csűrben, esetleg *rakodónak* nevezett épületben tárolják, akárcsak a vidék régi magyar falvaiban.¹² Megállapítható tehát, hogy az épület elnevezése a Sajó és a Hernád közötti területen egységesen *rakodó*, s látni fogjuk, hogy a gömöri magyarság is ezzel a szóval nevezi meg szénatároló épületeit.

Gunda Béla a *rakodók* elhelyezését és formáját vizsgálva eltéréseket figyelt meg Észak-Borsod kisebb tájai és paraszti üzemtípusai között. „Tehetősebb

6. *Selmeczi Kovács* i. m. 26—28.

7. *Pápai Károly*: A palóc faház. Ethn., IV. Bp., 1893. 31.

8. S. gy. 1970. Adatközlők: Oravetz József, 1895, Ludányhalászi; Deák Béláné, 1913, Endrefalva.

9. *Balassa Iván*: Földművelés a Hegyközben. Bp., 1964. 162—163.

10. *Vajkai-Wagenhuber Aurél*: Adatok az Alsó-Hernád-völgye és az abaúji Cserehát népi építkezéséhez. NÉ., XXIX. Bp., 1937. 272.

11. *Gunda Béla*: Népi mezőgazdálkodás a Boldva völgyében. NÉ., XXIX. Bp., 1937. 49.

12. *Paládi-Kovács Attila*: A magyar parasztság rétgazdálkodása. Bp., 1979. 445.

1. kép. Négy oszlopon álló rakodó. Tornakápolna, Paládi-Kovács A. felv. 1969.

gazdáknál a csűr mögé a kertbe épülnek, zselléreknél, gyalogembereknél az udvaron vannak, párhuzamosan a házzal. Tetejük a Boldva völgyében sátoros, a Galyaságban, különösen Tornakápolnán vértés, de a vértet alkotó sövényfónás, a *kas* hiányzik, hogy a levegő jobban járja a benne tartott takarmányfélét, szénát.¹³ Ugyanott közli ezeknek az épületeknek az elhelyezéséről azt a megfigyelését is, hogy „Tornakápolnán a község két sor háza között vizenyős rét terül el, ezen a réten állnak a csűrök és a szénáspajták: *rakodók*.”¹⁴ Tornakápolnán a szénarakodóknak a falu szélén, illetve az út menti réten történő elhelyezését 1969-ben magam is megfigyelhettem. Csűre ekkor néhány gazdának volt csupán, a többség rakodóban tartotta a szénáját. A típusos rakodó itt négyzet

13. *Gunda* i. m. 49.

14. *Gunda* i. m. 47.

2. kép. Szénarakodó. Teresztenye, Paládi-Kovács A. felv. 1969.

alaprajzú, kb. 4×4 m hosszú talpfákra, 3–4 m magas oszlopokra épült nyereg-tető, ami az 1950-es évektől tetőcseréppel van fedve. A tetőgerinc magassága a talajtól számítva 5–6 méter. Oldalfala az épületnek nincsen (1. kép). A közeli Teresztenyén szintén gyakori, hogy a teleknek a patakhoz és az utcához közeli részén áll a rakodó. A szénatároló épületeknek ebben a faluban gyakran van deszkából készült falazata, ami nem ér egészen az ereszig. Így jobban levegőzik a széna. Előfordul, hogy a tetőt a rakodó egyik oldalán a talaj felé megnyújtják és e féltető alatt szecskavágót, kosarakat, szerszámokat tárolnak.

A régebben épített rakodók fedele zsúptetős volt, mint az a háború előtti publikációkból is látható. Gagybátorban Bene Zsuzsanna 1951-ben fényképezett sátoros, lépcsős zsúptetővel épült szénarakodót.¹⁵ 1969-ben a Cserehát északi részén, Pamlényban, Szemerén, Fullókércsen magam is fényképeztem zsúptetős, falazat nélkül épült rakodókat. Keresztéte községben garádicsos zsúptetővel és fonott vesszőfallal épült rakodót is találtam, amely többosztatú és inkább csűrre emlékeztet. Gazdája Nevelős János 1937-ben „létesítette” és rakodónak nevezi (3. kép).

Oldalfal nélkül épült szénarakodók szép számmal találhatók az egykor Torna megyéhez tartozó falvakban, mint arról Szín, Színpetri, Szögliget, Komjáti, Tornaszentandrás, stb. községekben magam is meggyőződhettem. A lába-

15. Bene Zsuzsanna felv. EA F 104664–665, Néprajzi Múzeum, Budapest.

3. kép. Zsúptetős, fonott falazattal és kapuval épült rakodó. Keresztéte, Paládi-Kovács A. felv. 1969

kon álló, oldalfalak nélküli *rakodó* Gömörben is megtalálható, mint azt Felsővály (Vyšné Valice) községben készített fényképünk is igazolja (4. kép). Általánosságban mégis elmondható, hogy délről északi irányban haladva fogy a falazat nélküli rakodók száma, ugyanakkor növekszik az oldalfalakkal épült szénarakodók részaránya. A falazat anyaga sokféle lehet. Viszonylag ritka a vesszőből fonott sövényfal és ritka a husángokból font *pacsitfal* is. Régebben azonban ezeknek a faltípusoknak nagyobb jelentőségük lehetett. Gömör egyes magyar falvaiban boronafalú és *rovásolt* falú (zsilipelt faltechnika) szénarakodókat is építettek. Perjésén (Dražice), Pádáron (Padarovce), Nagybalogon (Vel'ký Blh), ahol a Balog-völgyi magyar faépítkezés emlékei legtovább megmaradtak, még 1978-ban is tanulmányozhattam *rovásolt* falú rakodókat (5. kép). Gömörben legelterjedtebb a szögelt deszkafalazat. A fenyődeszkákat általában vízszintesen fektetve, a talpfákkal párhuzamosan helyezve szögezik fel a rakodó oszlopaire. A deszkákat nem illesztik szorosan egymás mellé, hanem kisebb-nagyobb réseket hagynak köztük, hogy szabadon szellőzzön a széna (6–7. kép).

Gömörben, csakúgy mint Borsodban és Abaúj nyugati felében a szénarakodók rendszerint a gazdák falusi portáján állnak. Vagy a csűr szomszédságában, vagy a csűr mögött elterülő *rakodókert*ben van a megszokott helyük. Ezt az elhelyezést találtuk a gömöri Erdőhát barkó falujában, Péterfalán, csakúgy, mint a Balog-völgyi falvakban (Uzapanyit, Nagybalog, Perjése, Pádár), a Tú-

4. kép. Lábakon álló rakodó a csűr szomszédságában. Felsővály (Vyš. Valice) Paládi-Kovács A. felv. 1978.

5. kép. Ravásolt, zsilipelt falazatú szénarakodó. Perjése (Dražice), Paládi-Kovács A. felv. 1978.

róc- és a Vály-patak völgyében, a Murány-völgyi Licén (Licince) és a Csetnek völgyében Páskaházán (Paškovce). A Sajó völgyében szintén bent a faluban, gazdasági udvarokon vagy a csűr mögötti kertben építették szénarakodóikat a gazdák. Legfeljebb a község tulajdonában levő rakodót építették kint a határban a *Község rétjén*, a *Bika réten* stb. Ma is látható a községi rakodó a berzétei réten, közel a faluhoz.¹⁶ Az 1970-es évek elején csaknem minden gazda portáján állt egy-egy deszkafalazatú rakodó a Rozsnyó környéki falvakban, mint Körös (Kružna), Csucsom (Čučma), Berzété (Brzotin) községekben és szép számmal lehetett látni Barkán (Borka), Lucskán (Lučka), Dernőn (Drňava), Hárskúton

16. S. gy. 1967-ben

6. kép. Kisméretű rakodó. Szuhafő, Paládi-Kovács A. felv. 1969.

7. kép. Rakodó az elkerített rakodókertben. Uzapanyt (Uzovská Panita), Paládi-Kovács A. felv. 1978.

(Lipovnik) és a Csermosnya-völgy többi falujában is. Rudna (Rudna) szénarakodóiról *Vajkai Aurél* azt írja, hogy régebben hasított gerendákból épültek. Olyan rakodót is talált, amelynek az alsó traktusát deszkafalazattal építették a felső részét lécfal védi. Alul deszkából, felül lécből készült ajtó van rajta. A rudnai rakodókon a zsúp-, a pala- és a cserépfedél egyaránt megfigyelhető. Rudnán a rakodót a csúrtól távolabb, gyakran egészen a telek, a kert végében helyezték el.¹⁷ A közeli karszt-fennsík falvaiban, Szilicén, Kecson (Kečovo), Borzován (Sil. Brezova) szintén a gazdasági udvarok tartozékai voltak a szénarakodó épületek.¹⁸

17. *Boross Marietta* felv. EA F 121760, F 125575. *Vajkai Aurél*: L'udová architektura v obci Rudná. Gemer II. Rimavská Sobota, 1976. 164—166, 172.

18. Szilicén Márkus Mihály 1941-ben fényképezett mezei szénarakodót, EA F 89210. A többi faluban saját helyszíni megfigyelésem.

8. kép. Mezei szénarakodók csoportja. Vigtelke (Vidová) Paládi-Kovács A. felv. 1972.

Pelsőctől (Plešivec) északra, Vigtelken (Vidova) és Szalóc (Slavec) határában a Sajó folyó mentén elterülő réteken csoportosan álló, deszkafalazattal épült *rakodókat* fényképezhettem 1972-ben. A vigtelki réten álló szénarakodó épületekről a vonatból készített fotókon túl nincsenek értesüléseim (8–9. kép), de a szalóci rakodókról sikerült közelebbit is megtudni.

A szalóci *Nagyréten* az első rakodót kb. 1907-ben építette Lőrincz János, a község egyik legtehetősebb gazdája. Azt megelőzően is a réten szokták tárolni a szénát télen is, de boglyákba rakták, *karó* köré. A falusi csűrben „cséplésig kellett a hely az *életnek* (gabonának), utána meg a szalmát rakták a csűrbe.

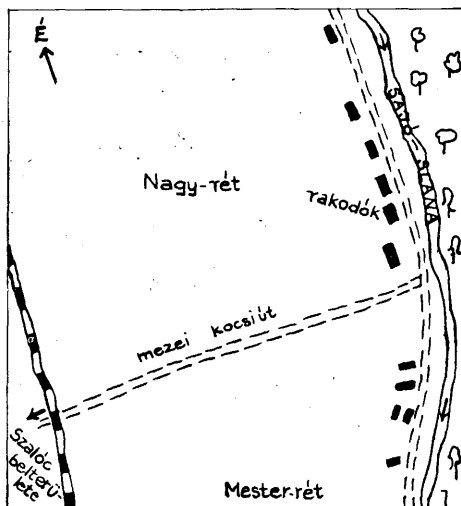
9. kép. Szénarakodók a határban. Vigtelke (Vidová), Paládi-Kovács A. felv. 1972.

Csak a *sarnyút* hordták haza, az elfért az *ólpadon* (istálló padlása). A *szállést* (szénát) télen hordták be a faluba *szánkón* vagy *szekeren*.” A *feltakart* szénát ki-ki a saját rétje végében, a mezei szekérút mentén rakta boglyába. Később ezekre a boglyahelyekre építették fel a rakodókat.

Ezen a völgyszakaszon a Sajó a pelsőci Nagyhegy és a Szilicei karszt között viszonylag szűk szurdokban tart dél felé. A völgy egyik oldalához lapulva fekszik a falu, másik oldalán folyik — alig 2—300 méterre a falutól — a folyó. Mentében halad a mezei út és az út mellett sorakoznak a szénahordók egymástól 20—30 lépés távolságra. A faluból a folyóhoz vezető szekérúttól jobbra áll Ambrus János, majd Tömöl László rakodója. Bal felé fordulva Bene István rakodója volt az első, annak szomszédja a György Istváné, a harmadik épület Ferenc Lajos tulajdona volt (10. kép).

A szalóci Nagyréten álló rakodók kisebb hányada még az I. világháború előtt, nagyobb része az 1920-as évek elején épült. Összesen 15—16 épület élte meg az 1950-es éveket és azóta már többet elbontottak. Annak idején csak a módosabb gazdáknak volt „tehetségük” az építéshez, a szegényebbek továbbra is boglyákban tárolták a szénát. Elhalálozások, öröklések folytán (csak a fiúk örököltek) néhány rakodó közös tulajdonba került, két-három testvér volt a gazdája. Ezeknek az épületeknek nem egy, hanem annyi ajtaja volt, ahány tulajdonosa.

A szalóci gazdák a rakodók építéséhez saját erdejükből teremtették elő a gerendákat, a szarufákat, a talpfákat és az oszlopokat. Tölgyfából és egyéb keményfából volt elég a közeli erdőkben. A fenyődeszkát és a tetőt borító *fazsindelt* (zsindey) azonban pénzért kellett megvenni. A rozsnyói fűrészüzemekben könnyen hozzájuthattak a fenyődeszkához, a fazsindelyt pedig rédovai szlovákok árulták Rózsnyón és Dobsinán. Eredetileg fazsindellyel épültek a szalóci

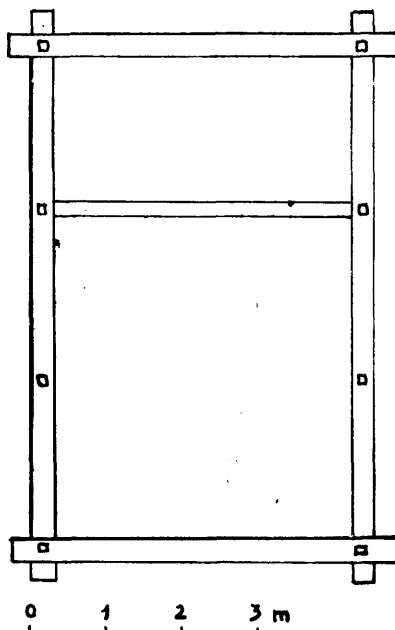
10. kép. A mezei szénarakodók helyszínrajza. Szalóc (Slavec) 1972.

rakodók, de az 1940-es évektől kezdve ezt felváltotta a palatető. Manapság csupán néhány hírmondó van még a faszindelyes rakodókból (11. kép). Az építést a parasztgazdák ácsmesterre bízták. Nem túl megbízható emlékek szerint az I. világháború táján egy rakodó építése kb. 150—200 Ft-ba került. Ugyanakkor egy tehén ára 100—120 Ft volt, egy elsőosztályú lovat 150 Ft-ért lehetett venni.

A szalóci rakodók mérete a gazdaságok igényei szerint változik. Ferenc Lajos rakodója 5×4 méter alapterületű és 8 szekér széna fér el benne. A *nyíl* (rét-parcella) szélessége, amelyen a rakodó áll, mindössze 9 méter, ilyenformán nagyobb épületre szüksége sem volt. A *nyilak* határát régebben fűzfák jelölték. Fűzfától fűzfáig kellett a rétet *kinyilalni*, azaz a fűvet letaposni kaszálás előtt. Bene István rakodója 8×5 méter alapterületű, kétosztatú épület (12. kép). Talpgerendái 35×40 cm keresztmetszetűek, amelyek az épület sarkain egymásba vannak csapolva. Az oldalfalak magassága csaknem 400 cm. Az épület gerendavázát 190 cm magasságban a talpgerendákkal párhuzamosan futó *riglifák* teszik szilárdabbá. Ezek átmérője 15×20 cm. Az épület ajtónyílásait is a riglifák szintje fölött képezik ki. Ez a második szint Bene András rakodóján 170 cm magas. Az épület függőlegesen álló oszlopainak tetejére vízszintes helyzetben fekvő *folyógerendákat* helyeztek el. Ezekre kerültek a *keresztgerendák* 100—110 cm távolságra egymástól. Végül a keresztgerendák végeibe csapolva 15—20 cm átmérőjű *szarufákat* állítottak, s a szarufa párokat *kakasülőnek* nevezett pántokkal erősítették meg, a tetőgerinc alatt kb. 70—80 cm-re. Az épület gerendavázának felállítását követte a tetőlécezés és befedése faszindellyel, majd a falak

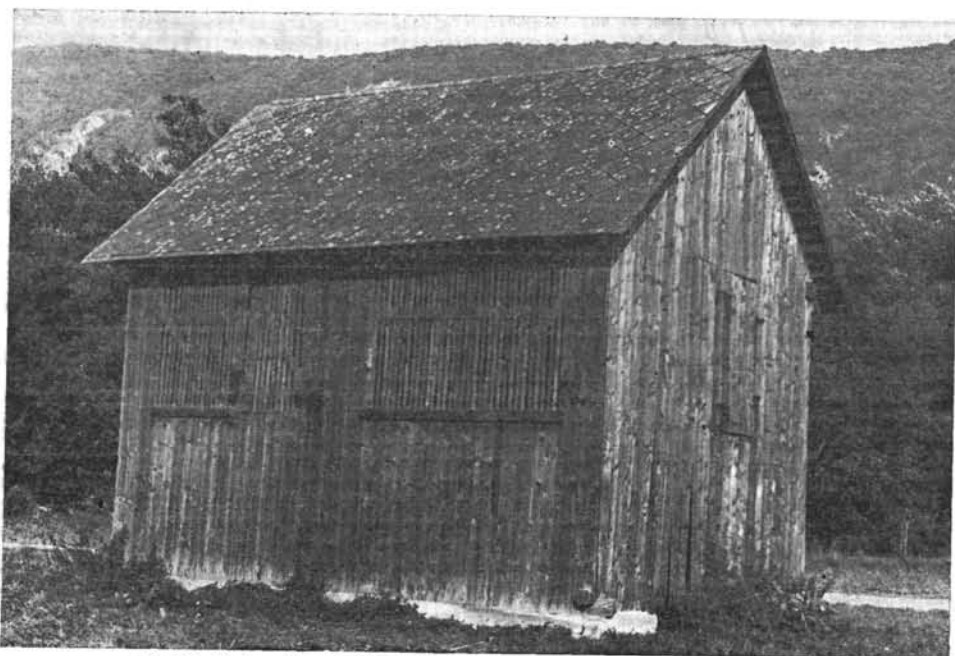
11. kép. Pusztuló, faszindelyes rakodó. Szalóc (Slavec), Paládi-Kovács A. felv. 1972.

12. kép. Bene István rakodójának alaprajza. Szalóc (Slavec)

bedeszkázása. A fenyődeszkákat függőlegesen állítva szögelték oda a *talpfához*, a *riglifához* és az eresz mentén a *folyógerendához*. A szalóci rakodók mind nyeregteretivel épültek. Tetőhomlokzatukat is mindig bedeszkázták. Egyik-másik rakodó tetőhomlokzatán ajtó vagy ajtónyílás figyelhető meg. Sokat elárul a szalóci rakodók konstrukciójáról a 11. kép.

A megfigyelt szénarakodó épületek alsó szintje, 190–200 cm magasságig hézag nélkül van bedeszkázva. A felső szintet, ahol az ajtónyílások is találhatóak, gyakran szellős lécfallal védik csupán (13. kép). Ezen a szinten az eső kevésbé ver be, a lécfal pedig lehetővé teszi a széna levegőzését. Az épületbe csak létrával lehetett bejutni, ezért legtöbb gazda tartott a rakodó talpgerendája alá bedugva egy kis létrát és hordáskor a faluból is hozták. A rakodó ajtajának magasra helyezésével nem a szénalopást kívánták megelőzni, hanem munkát tudtak megtakarítani. Ugyanis az épület megtöltése sokkal kevesebb munkával történt, ha a szénát a magasan levő nyíláson át bedobálhatták. Akinek rakodója volt, munkát takaríthatott meg azzal, hogy nem volt segítségre szüksége, nem kellett adogatni, taposni a szénát, és szakértelemre, gondosságra sem volt szükség, mint a boglyarakásnál. Addig, amíg az ajtó szintjéig megtelt szénával a rakodó, egy ember is elboldogult. Szalócon a munka- és időmegtakarítást tartották az effajta rakodók legfőbb előnyének. Persze az sem lebecsülhető, hogy a fedéllel és falakkal védett helyen nem tehetett kárt a szénában sem az időjárás, sem az elbitangoló jószág, vagy az erdőkből lemerészkedő vad.

13. kép. Palatetős rakodó. Szalóc (Slavec), Paládi-Kovács A. felv. 1972.

A mezei rakodókból a szénát akkor kezdték behordani a faluba, amikor az *ólpadon* már erősen megfogyatkozott a takarmány. Ambrus László mezei rakodójába kb. 12 szekér széna fért, istállójának padlására is rakhatott 10 szekér takarmányt. A rakodóból szánkón vagy szekéren beszállított szénát az *ólpadon* megüresedett helyre rakták, ahonnan egy nyíláson át apránként egyenesen a *marhaólb*a továbbbíthatták.

Az utóbbi évtizedben több szénarakodót elbontottak Szalócon. Megszűnt a *községi rakodó* is, amelyik olyan nagy volt (kb. 26 méter hosszú), hogy a községen kívül még négy gazda rakodott bele. Felosztották az épületet *szakaszokra*. Ezeket ritka deszkafallal választotta el egymástól a négy gazda, Lőrincz Antal, Lőrincz Bálint, Lőrincz Béla és Lőrincz Zoltán. Megszűnt Borzi Bálint rakodója, amelyben 20 szekér széna fért el, lebontották már Csunyocska László és Ferencz András rakodóját is.¹⁹

A Rozsnyó (Rožňava) vidéki magyar falvak szénarakodóival rokon, hasonló szerkezetű és külső megjelenésű tárolóépületek láthatók a Sajó felső szakaszán, a szlovák falvakban is. Vlahovo, Gočovo, Nižna Slana és Výchna Slana parasztjai szintén deszkázott oldalú *stodoláka*t építettek kertjeikben és rétjeiken a szénának. Rédova magasan fekvő, már-már havasi kaszálóin régebben boronafalú *stodolák*ban raktározták el a takarmányt, s csak télen, a havon szállították haza a faluba.²⁰

19. Adatközlők: Ambrus László, szül. 1897-ben, Szalócon; Pázmán László, szül. 1902-ben Szalócon.

20. S. gy. Adatközlő: Oravetz Zsuzsánna, szül. 1898-ban Rédován.

Abaújban hasonló volt a helyzet. A nyelvhatártól „Kassától északra, Folkmár és Kajsó határában találunk először a faluhoz tartozó, de attól 3—4 km távolságban fekvő havasi rétekre fából épített kis szénapajtákat. A réteken szétszórta, nagyszámú kis pajta északabbra és nyugatra a felvidéki táj jellegzetes arculatává erősödik.”²¹ A Szepességben, különösen Poprádtól nyugatra és Felső-Liptóban egészen megszokott látványt nyújtanak a réteken álló szénapajták. Ezek rendszerint boronafalú, zindelytetős építmények, szlovák megnevezésük *šop*, *šopa* vagy *stodola*. A szénát a nyitott oromzaton át rakják a pajtába. *Ján Podolák* szerint előfordult, hogy a falutól távoli szénapajtából ellopták a szénát. Ezért az ilyen helyeken, pl. Východnán, az épületen egyáltalán nem hagytak bejáratot. Az oromzaton levő nyílás ajtaját a széna berakása után lakattal zárták le.²² A Magas-Tátra vidékén is megtörtént, hogy a szénapajtát többen örökölték, az épületet közösen használták. Ilyen esetben a szénát a két homlokcsúcs alatti nyíláson két oldalról rakták be (Važec, Nižna Suňava).²³ Hasonló szénapajtákat a Lengyel Tátrából is ismerünk; a Podhala néhány falujában és a Chocholowska dolina havasi szállásain magam is láthattam.²⁴

A Felső-Garam völgyének egykor Gömör megyéhez tartozó szakaszán a XIX. század végén az állatokat rendszeresen mezei istállóban teleltették és azok szomszédságában építették fel a takarmánytároló gazdasági épületeket (*stodola*) is. Ebben az időben a rétekről a legközelebbi mezei pajtába hordták be a szénát. A pajták fokozatos megszűnése után a hegyi rétekről és a folyóparttól a lekaszált szénát is mind beszállították a faluba.²⁵ A Gömörrel nyugatról határos Zólyom megyében a *kopanyicák*on, a *lázok*on, azaz hegyi szállásokon szintén hasonló szénarakodók voltak.²⁶ A kisebb határu zólyomi falvakban a mezei szénapajta nem gyakori. Dekys (Gyökös) határában csak néhány szénapajta (*humienko*) állt a falutól távoli réteken.²⁷

A mezei szénapajták az Északi-Kárpátok magashegyi területein szorosan hozzátartoznak a táj képéhez és a paraszti gazdaságok üzemszervezéséhez. Szénarakodóval együtt vagy anélkül épített időszakosan használt *eszténák*, *kaszojok*, *szállások* a Keleti- és a Déli-Kárpátokban is találhatóak. A kárpáti szénatároló épületek formai rendszerezése, típusainak megállapítása és az egyes típusok elterjedtségének térképezése, valamint történeti vizsgálata még igen sok tanulsággal fog szolgálni.

A borsod-abaúji és a gömöri magyar szénarakodók szorosabb kapcsolatba legfeljebb a közvetlenül szomszédos szlovák tájak szénapajtaival hozhatók. A Sajó folyó völgyének Pelsőctől (Plešivec) északra eső szakaszán nincs lényegi eltérés a magyar és a szlovák falvak rakodói között. Közös sajátosságuk a deszkafalazat és a magasan elhelyezett ajtónyílás. (Láthattuk, hogy a tetőcsúcs alatt

21. *Vajkai-Wagenhuber* i. m. 272.

22. *Podolák, Ján*: Pastierstvo v oblasti Vysokých Tatier. Bratislava, 1967. 38.

23. *Podolák* i. m. 38.

24. *Šmialowski, Rudolf*: Architektura i budownictwo pasterskie w Tatrach Polskich. Kraków, 1959.

25. *Podolák, Ján*: Horehronie. Kultura a spôsob života ľudu. Bratislava, 1969. 69.

26. A gyetvai *lázok*hoz: *Márkus Mihály*: A bokortanyák népe. Budapest, 1943. 123. Az újabb irodalomhoz lásd *Švecová, Sonja*: Társadalmi kapcsolatok egy szlovákiai falu „kopanyica” településein. Ethn., LXXXVI. Bp., 1975. 324—339.

27. *Kuka, Pavol*: Dekys. I. Zvolen, 1971. 140.

elhelyezett nyílás, illetve ajtó jellemezte a szepességi boronafalú szénapajtákat is.) Rozsnyó vidékén a fenyődeszka falazattal épült szénatárolók a XIX. század második felében és századunk elején terjedtek el.

A Pelsőc—Kassa (Plešivec—Košice) vonaltól délre van egy átmeneti övezet, amelyben a rakodók valamilyen falazattal épülnek, de ajtónyílásuk a talaj szintjéig ér. A fal anyaga manapság főleg deszka, amit nem függőlegesen, hanem vízszintesen elhelyezve, nagy réseket hagyva szögelnek fel a tartóoszlopokra. Régebben gyakoribb volt a *ravásfal*, a vesszőből fonott fal és a *pacsit*.

A rakodó harmadik formai változata a legigénytelenebb, mert mindössze egy oszlopokra állított nyeregtetőből áll. Legszerényebb megoldás esetén csupán négy lábon álló, de szilárdan rögzített szalmatető. Ez a falazat nélküli rakodó itt-ott Gömörben és Tornában is használatos, de igazában Felső-Borsod és a Cserehát jellegzetes építménye. Déli határa nem vonható meg élesen, de valahol ott lehet, ahol a dombok belesimulnak a tágas folyóvölgyekbe.

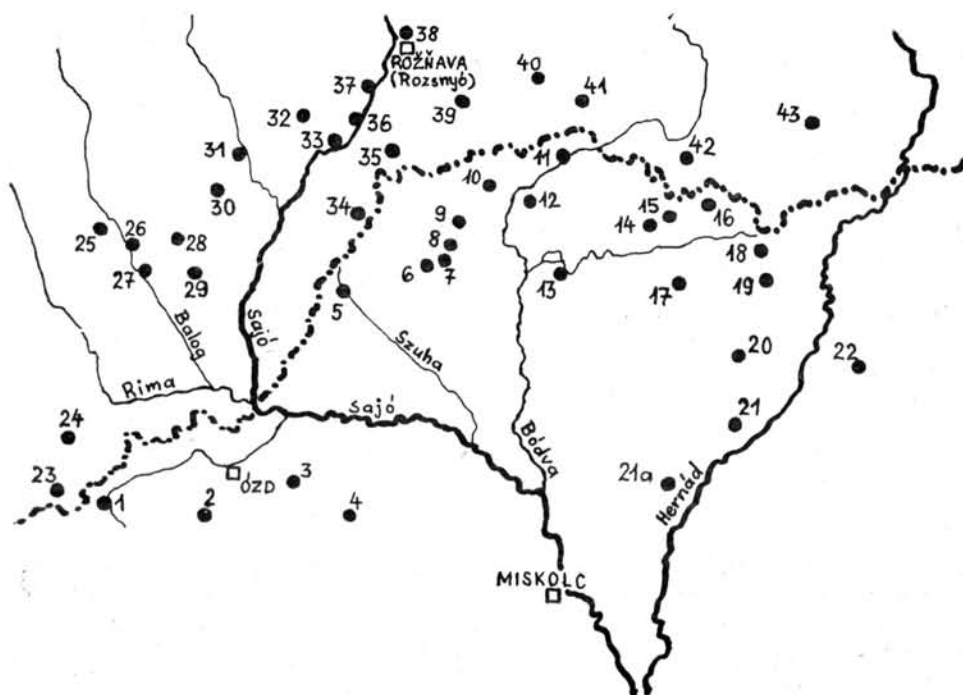
A vizsgált gazdasági épületeket szénatároló rendeltetésük és elnevezésük, a *rakodó* szó fűzi össze. Ez az elnevezés viszonylag nagy területen mutatható ki, mint a közölt térkép is igazolja. Az elnevezésnek ez az egységessége arra enged következtetni, hogy a különböző formájú szénarakodó épületek meglehetősen régi tartozékai Észak-Borsod, Gömör és Abaúj-Torna parasztgazdaságainak. A csűrök mellett vagy helyett — a gazdaság méretétől függően — nemcsak a XIX—XX. században, hanem jóval korábban is szükség volt kisebb tároló építményekre, szénarakodókra. Egyes XVIII. századi inventáriumok, paraszti testamentumok talán a szénarakodókról is megemlékeztek. Bizonyos, hogy az épületek külső képe, anyaga sokat változott az idők folyamán, amint a hagyományos építőanyagokat (pl. zsúp, faszindely stb.) újabbakkal váltották fel.

FARM BUILDINGS IN NORTH-BORSOD AND IN GÖMÖR THE HAY-SHED

(Abstract)

The most important building of the peasant farm in North Hungary is the barn. Its importance has decreased with the mechanisation of threshing, and the place of the "threshing barn" is taken over by the "hay-barn". Beside, or instead of the barns there are roofed edifices in smaller peasant farms in the northern part of Borsod and in the nearby territories of the one-time county of Gömör and Abaúj, to protect the fodder from precipitation. These edifices are called hay-shed (*rakodó*) in the mentioned territories (fig. 14.).

The hay-shed is smaller than the barn, usually consists of one room, the roof rests on wooden pillars. It often has no walls or just partial walls (fig. 1-2). This kind of edifice is unknown west of the Eger-Borsodnádásd line; it can be found eastwards till the valley of the river Hernád. There it meets the territory of the hay-barn called *sopp* or *sopa*. The difference between them lies not only in their names, but also, very strikingly, in the form of the edifice. The ground form of the *sopp* or *sopa* of Zemplén territories is strictly square, the hay-shed is of oblong form. The *sopa* is a higher building often with a pyramidal roof, while the roof of the hay-shed is nearly always gabled.

14. kép. A rakodónak nevezett szénatároló épületek elterjedtsége. 1. Domaháza, 2. Arló, 3. Borsodbóta, 4. Dédestapolcsány, 5. Szuhafej, 6. Égerszög, 7. Terezstenye, 8. Tornakápolna, 9. Szinpetri, 10. Szögliget, 11. Komjáti, 12. Tornaszentandrás, 13. Meszes, 14. Szászfa, 15. Keresztéte, 16. Kány, 17. Gagybátor, 18. Szemere, 19. Füllökércs, 20. Abaujvecser, 21. Ináncs, 21/a. Aszaló, 22. Arka, 23. Péterfala, (Petrovce), 24. Détér (Dechtáre), 25. Pádár (Padarovce), 26. Nagybalog (Vel'ky Blh), 27. Uzapanyt (Uzovská Panica), 28. Felsővály (Vyš. Valice), 29. Alsókálosa (Niž. Kaloša), 30. Lévárt (Štrelnice), 31. Lice (Licince), 32. Páskaháza (Paškovec), 33. Vigtelke (Vidová), 34. Kecső (Kečovo), 35. Szilice (Silica), 36. Szalóc (Slavec), 37. Berzété (Brzotin), 38. Csucsom (Čučma), 39. Hárskút (Lipovník), 40. Barka (Borka), 41. Szádelő (Zadiel), 42. Jánok (Janik), 43. Nagyida (Vel'ká Ida).

There are three main types of hay-shed in the area shown on the map. They are in zonal distribution. In the north, around Rozsnyó, the Hungarians use hay-granaries similar to those of the Slovaks living in North-Gömör. The characteristic features of these edifices seem to be the walls made of sawn deal and the door placed high up. These hay-sheds are roofed with tile of wood, nowadays also with slate (fig. 8–11). The ground plan is never square, but always oblong.

There is a transitional zone south of the Pelsőc-Kassa (Plesivec-Košice) line, where the hay-sheds have walls and the door is at the ground level. The walls used to be of trimmed plank (*ravásfal*), or it was made of crabsticks and twigs. The roof was stepped thatched (fig. 3 and 5). The walls have mostly been made of sawn wood since the 1920-ies. The planks are nailed on the pillars horizontally leaving gaps between (fig. 6–7). The roof is made of tile, nowadays.

The third formal variety of the hay-shed is the most simple one. It consist of a stable, fastened roof resting on solid wooden pillars, having no wall at all. The gabled roof was earlier covered with thatch, now it is tiled (fig. 1 and 4). Such granaries are to be found in Gömör and Torna as well, but it is characteristic of the Cserhát hill-range in North-Borsod. The southern border of the zone where it can be found cannot exactly be drawn: it ends, possibly, with the hills.

The hay-sheds stand, mostly, in the yard or the garden of the farmers. Sometimes hay is stored on the fields (fig. 8–10). In Szalóc (Slavec) the haystores are equally distributed in groups along the road running through on the field. The first ones were built in 1907. The building was the task of the carpenter. Earlier the hay had been stored on the same place but in stacks. A hay-shed of average measurements is 5×4 metres of ground floor and 8 cartloads of hay can be stored in it. Richer farmers had larger hay-sheds. The building of an average hay-shed cost 150–200 Fts in 1910–1915. At the same time a cow cost 100–120 Fts, while a horse, a good one, 150 Fts. As inherited property (only boys could inherit it) the hay-shed could get into the possession of 2–3 brothers in the same time. Such buildings were divided into sections with a separate door to each, and the owners used the hay-shed together.

Attila Paládi-Kovács